

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- سرشناسه : اعرافی، علی رضا، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور : فقه تربیتی
وضعیت ویراست : [ویراست ۳]
مشخصات نشر : قم: موسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری : ج.: جدول، نمودار؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک : دوره ۱-۵-۹۵۶۹۱-۶۰۰-۹۷۸؛
۱۶۰۰۰۰ ریال : ج.: ۱-۶-۹۵۶۹۱-۶۰۰-۱۹۷۸؛
۱۳۰۰۰۰ ریال : ج.: ۱-۳-۹۵۶۹۱-۶۰۰-۲۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی : فیپای مختصر
یادداشت : فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی:
<http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است
یادداشت : چاپ سوم.
مندرجات : ج. ۱. مبانی و پیش فرضها. - ج. ۲. یادگیری علم و دین
شناسه افزوده : موسوی، سیدنقی، ۱۳۵۷ -
شماره کتابشناسی ملی : ۳۹۵۶۳۷۱

علیرضا اعرافی

فقه تربیتی ۱
ویراست جدید

مبانی و پیش فرض‌ها

تحقیق و نگارش: سید نقی موسوی

نشر اشراق و عرفان

www.eshragh-erfan.com
info@eshragh-erfan.com

فقه تربیتی ۱ (مبانی و پیش فرض‌ها)

علیرضا اعرافی

تحقیق و نگارش سیدنقی موسوی
ناشر انتشارات موسسه اشراق و عرفان
ویراستار محمد خیری
امور هنری حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ سوم / پاییز ۱۳۹۴
لیتوگرافی، چاپ و صحافی سازمان چاپ اِسرائ
شمارگان ۱۵۰۰ نسخه
قیمت ۱۶۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای موسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN : 978-600-95691-0-6

آدرس: ایران، قم، خیابان معلم، کوچه ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

سندوق پستی: ۳۷۱۸۵-۴۴۴۵ ♦ تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰ ♦ نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۷۴۸۵۴۱

فهرست

سخن مؤسسه	۱۵
مقدمه و بی‌راست جدید	۱۷
پیشگفتار	۱۹
مقدمه	۲۷

فصل اول: حدود و قلمرو دانش فقه ۳۱

۱. تعریف فقه	۳۳
۱-۱. سیر تحول معنای اصطلاحی فقه	۳۴
۲-۱. تعریف دانش فقه	۳۸
۲. موضوع فقه: رفتار مکلفان	۴۳
۱-۲. رفتار	۴۴
۱-۲-۱. مفهوم‌شناسی رفتار	۴۴
۲-۱-۲. انواع رفتار انسانی	۴۶
۲-۲. مکلفان (تکلیف)	۵۱
۱-۲-۲. عقل	۵۲
۲-۲-۲. قدرت و اختیار	۵۳
۱-۲-۲-۱. اختیار فلسفی و اختیار فقهی	۵۵
۲-۲-۲-۲. تشکیکی بودن اختیار	۵۷
۳-۲-۲-۲. اختیاری بودن مقدمه‌ها	۵۷

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

- ۵۸..... ۳-۲-۲. بلوغ
- ۶۰..... ۴-۲-۲. انواع مکلف (شخصیت حقیقی یا شخصیت حقوقی)
- ۶۰..... ۱-۴-۲-۲. تعریف شخصیت حقوقی
- ۶۲..... ۲-۴-۲-۲. مسئولیت شخصیت حقوقی
- ۶۳..... ۳-۴-۲-۲. مشروعیت شخصیت حقوقی در فقه
- ۶۶..... ۳-۲. گستره موضوع فقه (نسبت به رفتارهای جوانی)
- ۶۷..... ۱-۳-۲. طرح مسئله و دیدگاه عدم شمول
- ۶۹..... ۲-۳-۲. تحقیق در مسئله
- ۶۹..... الف. شمول احکام نسبت به همه رفتارها
- ۷۳..... ب. منجزیت علم اجمالی
- ۷۴..... ج. احکام وضعی احتمالی افعال جوانی
- ۷۴..... د. افعال جوانی در آیات و روایات
- ۷۵..... هـ. پاسخ نقضی
- ۸۰..... ۴-۲. فقه و عرصه‌های جدید (فقه‌های نو)
- ۸۲..... ۳. محمول فقه
- ۸۴..... ۱-۳. احکام تکلیفی
- ۸۶..... ۲-۳. احکام وضعی
- ۸۷..... ۱-۲-۳. جعل احکام وضعی
- ۹۱..... ۴. حقوق: دانشی متناظر با علم فقه
- ۹۱..... ۱-۴. تعریف علم حقوق
- ۹۵..... ۲-۴. نسبت حقوق و فقه
- ۹۶..... ۱-۲-۴. موضوع
- ۹۸..... ۲-۲-۴. محمول
- ۹۸..... ۳-۲-۴. هدف
- ۱۰۲..... ۴-۲-۴. روش
- ۱۰۲..... الف. روش فقه
- ۱۰۴..... ب. روش حقوق
- ۱۰۵..... ج. مقایسه

۱۰۶ منابع ۵-۲-۴
۱۰۹ مبانی ۶-۲-۴
۱۱۱ چکیده فصل اول

فصل دوم: حدود و قلمرو دانش تربیت/۱۱۵

۱۱۷ ۱. تعریف تربیت
۱۱۸ ۱-۱. معنای لغوی تربیت
۱۲۲ ۱-۲. کاربردها و اصطلاحات تربیت
۱۲۵ ۱-۳. تلاشی برای تعریف تربیت
۱۲۷ ۱-۳-۱. اصطلاحات تربیت
۱۲۹ ۱-۳-۲. تطبیق مفهوم تربیت بر مفهوم حرکت در فلسفه
۱۳۱ الف. مبدأ و مقصد حرکت
۱۳۲ ب. مقدار حرکت
۱۳۲ پ. موضوع حرکت (متحرک)
۱۳۳ ت. فاعل حرکت (محرک)
۱۳۴ ث. مسافت حرکت
۱۴۰ ۱-۳-۳. تعریف نهایی تربیت
۱۴۲ ۲. تقسیمات تربیت
۱۴۲ ۲-۱. تقسیم براساس منبع
۱۴۳ ۲-۲. تقسیم براساس ابعاد وجودی شخصیت متربی
۱۴۳ ۲-۳. تقسیم براساس شرایط متربی
۱۴۵ ۲-۴. تقسیم براساس چگونگی وساطت اقدامها در تربیت
۱۴۵ ۲-۵. تقسیم براساس گستره شمول افراد جامعه
۱۴۶ ۲-۶. تقسیم براساس نقش انتخاب متربیان
۱۴۶ ۲-۷. تقسیم براساس نوع سازمان دهی و اعتبار قانونی
۱۴۶ ۲-۸. تقسیم براساس آگاهی از تربیت
۱۴۷ ۲-۹. تقسیم براساس هدف تأثیرگذاری
۱۴۸ ۳. نظام تربیتی

■ فقه تربیتی ۱ (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

۱۵۰.....	۱-۳. مبانی.....
۱۵۰.....	۲-۳. اهداف.....
۱۵۱.....	۳-۳. اصول.....
۱۵۴.....	۴-۳. روش‌ها.....
۱۵۵.....	۴. تربیت و مفاهیم مشابه.....
۱۵۵.....	۱-۴. هدایت.....
۱۵۵.....	۱-۴. مفهوم هدایت.....
۱۵۷.....	۲-۴. انواع هدایت.....
۱۵۷.....	الف. هدایت عامه.....
۱۵۸.....	ب. هدایت خاصه.....
۱۵۸.....	هدایت تکوینی.....
۱۵۹.....	هدایت تشریحی.....
۱۶۰.....	ج. نسبت هدایت و تربیت.....
۱۶۲.....	۲-۴. تعلیم.....
۱۶۴.....	۱-۲-۴. آیا تحقق تعلیم، به حصول یادگیری مشروط است؟.....
۱۶۶.....	۲-۲-۴. نسبت تعلیم و تربیت.....
۱۶۷.....	۳-۴. تبلیغ.....
۱۷۱.....	۱-۳-۴. نسبت تربیت و تبلیغ.....
۱۷۱.....	۱-۳-۴. تفاوت در تأثیرگذاری.....
۱۷۱.....	۲-۳-۴. تفاوت ابزارها.....
۱۷۲.....	۳-۳-۴. تفاوت فضاها.....
۱۷۲.....	۴-۳-۴. تفاوت رابطه مربی و متربی و مبلغ و مخاطب.....
۱۷۲.....	۵-۳-۴. تفاوت در تعداد مخاطبان.....
۱۷۳.....	۲-۳-۴. جمع‌بندی.....
۱۷۳.....	۴-۴. تأدیبات.....
۱۷۴.....	۱-۴-۴. سرگذشت واژه ادب در عربی.....
۱۷۷.....	۲-۴-۴. کاربردها و معانی «تأدیبات».....
۱۷۸.....	۱-۲-۴-۴. تأدیبات (آداب آموزشی).....

■ فهرست ■

۱۷۹	۲-۲-۴-۴. تأدیپ (علم‌آموزی و آموزش)
۱۸۰	۳-۲-۴-۴. تأدیپ (اخلاق‌آموزی)
۱۸۱	۴-۲-۴-۴. تأدیپ (تربیت)
۱۸۲	۳-۴-۴. معنای ادب و تأدیپ در فارسی معاصر
۱۸۳	۴-۴-۴. نسبت تأدیپ و تربیت
۱۸۵	۵. دانش تربیت
۱۸۶	۱-۵. تلاش‌ها در مطالعه فرایند تربیت
۱۸۶	۱-۱-۵. انشعاب علوم و معارف پایه و تمرکز بر عرصه‌ای خاص
۱۸۷	۲-۱-۵. انشعاب علوم پایه و تمرکز بر عرصه تعلیم و تربیت
۱۸۸	۲-۵. شکل‌گیری رشته‌هایی به نام «علوم تربیتی»
۱۸۸	۱-۲-۵. تاریخچه و تعریف علوم تربیتی
۱۹۰	۲-۲-۵. نمایی از گرایش‌های علوم تربیتی
۱۹۱	الف. علومی که شرایط عمومی و محلی را مطالعه می‌کند
۱۹۴	ب. علومی که اوضاع تربیتی را آن‌گونه که رخ می‌دهد مطالعه می‌کنند
۱۹۸	ج. دانش‌هایی که درباره تربیت و آینده آن به تفکر می‌پردازند
۲۰۰	۳-۵. علوم تربیتی موجود: ترکیب اتحادی یا انضمامی؟
۲۰۱	۱-۳-۵. دیدگاه ترکیب انضمامی
۲۰۲	۲-۳-۵. دیدگاه ترکیب اتحادی
۲۰۴	۴-۵. علوم تربیتی مطلوب: دانش تربیت (دیدگاه مقبول)
۲۰۵	۱-۴-۵. دانش تربیت: ضرورت تأسیس، تعریف و عناصر آن
۲۰۸	۲-۴-۵. دانش تربیت: رابطه با زیرشاخه‌ها و دانش‌های در عرض
۲۱۳	۶. دانش تربیت و دانش‌های مشابه
۲۱۳	۱-۶. دانش اخلاق
۲۱۴	۱-۱-۶. معنای اخلاق
۲۱۷	۲-۱-۶. تعریف علم اخلاق
۲۱۸	۳-۱-۶. موضوع علم اخلاق
۲۱۹	۴-۱-۶. هدف علم اخلاق
۲۱۹	۵-۱-۶. محمول علم اخلاق

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

- ۶-۱-۶. نسبت دانش اخلاق و دانش تربیت ۲۱۹
- الف. نسبت در موضوع ۲۲۰
- ب. نسبت در هدف ۲۲۰
- ج. نسبت در روش ۲۲۱
- ۶-۱-۷. تعامل دانش اخلاق و دانش تربیت ۲۲۱
- الف. تأثیر اخلاق بر دانش تربیت ۲۲۲
- ب. تأثیر دانش تربیت بر اخلاق ۲۲۴
- ۶-۱-۸. نتیجه نهایی ۲۲۵
- ۶-۲-۲. دانش عرفان عملی ۲۲۶
- ۶-۲-۱. معنای لغوی عرفان ۲۲۶
- ۶-۲-۲. اصطلاحات عرفان ۲۲۷
- ۶-۳-۳. دانش عرفان علمی ۲۲۹
- ۶-۳-۱. تعریف ۲۲۹
- ۶-۳-۲. موضوع ۲۳۰
- ۶-۳-۳. هدف ۲۳۱
- ۶-۳-۴. روش ۲۳۱
- ۶-۴-۴. نسبت عرفان عملی با دانش تربیت ۲۳۲
- ۶-۵-۵. کمک‌های عرفان عملی به دانش تربیت و فرایند تربیت ۲۳۴
۷. چکیده فصل دوم ۲۳۸

فصل سوم: مقایسه و تعامل دانش فقه/ ۲۴۳

۱. مقایسه علوم ۲۴۵
- ۱-۱. نسبت سنجی علوم ۲۴۵
- ۱-۲. رابطه سنجی علوم ۲۴۹
۲. نسبت دانش فقه و دانش تربیت ۲۵۲
- ۱-۲-۱. نسبت در موضوع ۲۵۲
- ۱-۲-۱-۱. قلمرو این دو دانش ۲۵۴
- ۲-۲. نسبت در محمول ۲۵۵

۲۵۵.....	۳-۲. نسبت در هدف
۲۵۶.....	۴-۲. نسبت در روش و منابع
۲۵۸.....	۳. تعامل دانش فقه و دانش تربیت
۲۵۹.....	۳-۱. تأثیرهای دانش فقه بر دانش تربیت
۲۶۰.....	۳-۱-۱. تأثیر بر موضوع دانش تربیت
۲۶۱.....	۳-۲. تأثیر بر محمول دانش تربیت
۲۶۱.....	۳-۳. تأثیر بر مسائل دانش تربیت
۲۶۳.....	۳-۳-۱. گزاره‌های توصیفی
۲۶۳.....	الف. تأثیر بر مبانی تربیت
۲۶۹.....	ب. تأثیر بر مراحل تربیت
۲۷۲.....	ج. تأثیر بر وسعت‌های تربیت
۲۷۴.....	د. تأثیر بر اهداف تربیت
۲۷۹.....	۳-۳-۲. گزاره‌های تجویزی
۲۷۹.....	الف. تأثیر بر اصول تربیت
۲۸۵.....	ب. تأثیر بر روش‌های تربیت
۲۸۹.....	۳-۴. تأثیر بر پژوهش و روش تحقیق دانش تربیت
۲۹۳.....	۳-۵. تأثیر بر اهداف دانش تربیت
۲۹۳.....	۳-۶. تأثیر بر فواید دانش تربیت
۲۹۳.....	الف) اطمینان بخش شدن دانش تربیت به واسطه بهره‌گیری از وحی
۲۹۴.....	ب) اضافه شدن نگاه ثواب و عقاب در دانش تربیت
۲۹۵.....	۳-۲. تأثیرهای دانش تربیت بر دانش فقه
۲۹۸.....	۳-۲-۱. کمک به فهم عمیق ترادله شرعی
۳۰۳.....	۳-۲-۲. تشخیص و تطبیق عناوین اولیه بر مصادیق تربیتی
۳۰۶.....	۳-۲-۳. تشخیص و تطبیق عناوین ثانوی بر مصادیق تربیتی
۳۰۷.....	۳-۲-۴. تشخیص دگرگونی در مصادیق موضوع‌های تربیتی
۳۰۹.....	۳-۲-۵. تأثیر دانش تربیت در امثال احکام و شیوه‌های عملیاتی کردن احکام
۳۱۰.....	۳-۲-۶. تحلیل تربیتی از گزاره‌های فقه
۳۱۲.....	۳-۲-۷. کمک دانش تربیت به آموزش فقه

■ فقه تربیتی ۱ (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

- ۳۱۳..... ۲-۸. طرح پرسش‌های نوین تربیتی (مسائل مستحدثه)
- ۳۱۴..... ۲-۹. نقش آفرینی در توسعه فقه‌های تخصصی، به ویژه «فقه تربیتی»
- ۳۱۵..... ۲-۱۰. نظام‌سازی تربیتی
- ۳۱۷..... ۴. چکیده فصل سوم

فصل چهارم: فقه تربیتی/۳۲۳

- ۳۲۷..... ۱. امکان و ضرورت فقه تربیتی
- ۳۲۷..... ۱-۱. امکان فقه تربیتی
- ۳۲۹..... ۲-۱. ضرورت تأسیس فقه تربیتی
- ۳۳۱..... ۲. پیشینه فقه تربیتی
- ۳۳۲..... ۱-۲. پیشینه فقه تربیتی در منابع فقهی
- ۳۳۲..... ۱-۱-۲. مسائل مربوط به احکام مربیان و معلمان در حوزه آموزش و تربیت
- ۳۳۳..... ۲-۱-۱-۱. حکم تربیت
- ۳۳۴..... ۲-۱-۱-۲. تمهیدهای تربیتی
- ۳۳۵..... ۲-۱-۱-۳. تربیت دینی (تربیت اعتقادی، اخلاقی و عبادی)
- ۳۳۶..... ۲-۱-۱-۴. تربیت جنسی
- ۳۳۶..... ۲-۱-۱-۵. تربیت جسمانی و بدنی
- ۳۳۷..... ۲-۱-۱-۶. تربیت خانوادگی
- ۳۳۸..... ۲-۱-۱-۷. تربیت حرفه‌ای و شغلی
- ۳۳۸..... ۲-۱-۱-۸. احکام آموزش
- ۳۴۰..... ۲-۱-۱-۹. تنبیه در آموزش و تربیت
- ۳۴۰..... ۲-۱-۲. مسائل مربوط به احکام متریان در حوزه یادگیری
- ۳۴۳..... ۲-۱-۳. گزارش کتاب
- ۳۴۳..... ۲-۱-۳-۱. النخبة و شرح آن
- ۳۴۴..... ۲-۱-۳-۲. لوامع صاحبقرانی
- ۳۴۴..... ۲-۱-۳-۳. معالم الدین و ملاذ المجتهدین
- ۳۴۵..... ۲-۱-۳-۴. النور الساطع
- ۳۴۵..... ۲-۱-۳-۵. هداية الأمة إلى أحكام الأئمة

■ فهرست ■

۳۴۶.....	۶-۳-۱-۲. گزارشی از موسوعة احكام الاطفال و ادلتها
۳۴۷.....	۷-۳-۱-۲. الرسالة المفصلة لإحوال المتعلمين و احكام المعلمين والمتعلمين
۳۴۸.....	۲-۲. پیشینه فقه تربیتی در منابع اخلاقی
۳۴۹.....	۱-۲-۲. گزارشی از احیاء علوم الدین و المحجة البيضاء
۳۵۱.....	۲-۲-۲. گزارشی از منیة المرید
۳۵۳.....	۳-۲-۲. سیری در کتاب‌های آداب تعلیم و تعلم در منابع اخلاقی
۳۵۵.....	۳-۲. پیشینه فقه تربیتی در منابع روایی
۳۵۵.....	۱-۳-۲. گزارشی از مباحث تربیتی و مسائل الشیعه
۳۵۸.....	۲-۳-۲. گزارشی از مباحث تربیتی بحار الأنوار
۳۵۹.....	۳-۳-۲. گزارشی از موضوعات تربیتی اصول کافی
۳۵۹.....	۴-۳-۲. گزارشی از العلم والحکمه
۳۶۰.....	۵-۳-۲. کتاب حکمت‌نامه کودک
۳۶۲.....	۴-۲. پیشینه فقه تربیتی در منابع تفسیری
۳۶۵.....	۳. عناصر اصلی دانش «فقه تربیتی»
۳۶۵.....	۱-۳. موضوع، محمول و تعریف فقه تربیتی
۳۶۶.....	۱-۳-۱. موضوع فقه تربیتی
۳۶۷.....	۲-۳-۱. محمول فقه تربیتی
۳۶۷.....	۳-۳-۱. تعریف فقه تربیتی
۳۶۷.....	۲-۳-۱. اهداف فقه تربیتی
۳۶۸.....	۳-۳. کارکردهای فقه تربیتی
۳۶۸.....	۱-۳-۳-۱. کارکردهای علمی و معرفتی
۳۶۸.....	الف. کارکردهای درون‌دانشی
۳۶۹.....	ب. کارکردهای برون‌دانشی
۳۷۳.....	۲-۳-۲. کارکردهای عملی
۳۷۴.....	۴-۳. روش‌شناسی فقه تربیتی
۳۷۵.....	۱-۴-۳. نمونه‌ای از روند پژوهش در فقه تربیتی
۳۷۹.....	۲-۴-۳. تأثیر تخصصی شدن مسائل بر روش تحقیق فقهی
۳۸۲.....	۴. گستره فقه تربیتی

■ فقه تربیتی ۱ (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

۳۸۵	۱-۴. وظایف مورد انتظار از فقه تربیتی.....
۳۸۶	۲-۴. دورنمای مباحث فقه تربیتی.....
۳۸۸	۵. جایگاه فقه تربیتی.....
۳۸۹	۱-۵. جایگاه فقه تربیتی در میان بخش‌های دانش فقه.....
۳۸۹	۱-۱-۵. پیشینه دسته‌بندی مباحث فقه.....
۳۹۶	۲-۱-۵. جایگاه فقه تربیتی در فقه رایج.....
۴۰۳	۲-۵. جایگاه فقه تربیتی در منظومه معارف اسلام.....
۴۰۸	۳-۵. جایگاه فقه تربیتی در نظام تربیتی اسلام.....
۴۱۱	۶. مقایسه فقه تربیتی.....
۴۱۱	با دانش‌های متناظر.....
۴۱۱	۱-۶. مقایسه فقه تربیتی و حقوق تربیتی.....
۴۱۱	۱-۱-۶. معرفی حقوق تربیتی.....
۴۱۳	۲-۱-۶. نسبت و تعامل فقه تربیتی و حقوق تربیتی.....
۴۱۴	۲-۶. مقایسه فقه تربیتی با علوم تربیتی و دانش تربیت.....
۴۱۵	۱-۲-۶. نسبت سنجی.....
۴۱۶	۲-۲-۶. تعامل سنجی.....
۴۱۶	۳-۶. مقایسه فقه تربیتی و فقه‌های نوین دیگر.....
۴۱۶	۱-۳-۶. تخصصی‌سازی فقه.....
۴۱۸	۲-۳-۶. مقایسه فقه تربیتی و «فقه‌های تغییر رفتار».....
۴۱۸	۱-۲-۳-۶. مقایسه فقه تربیتی و فقه اخلاق.....
۴۱۹	۲-۲-۳-۶. مقایسه فقه تربیتی و فقه تبلیغات.....
۴۲۰	۱. چکیده فصل چهارم.....
۴۲۵	کتابنامه.....
۴۴۸	نمایه.....

سخن مؤسسه

انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دوچندان کرده است. نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه نظری خود باید مبانی علمی لازم برای تصمیم‌گیری و اجرا را داشته باشد و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ چراکه این نیاز بدون گسترش مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، پاسخ مناسبی نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی به منظور پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، زمانی حس می‌شود که در نظر داشت: اولاً دگرگونی‌های جدیدی در مجموعه دانش بشری، به ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً زندگی انسان معاصر، به واسطه پیشرفت در علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطورهایی شگرف شده است؛ ثالثاً شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه دینی برای دستیابی به اهداف خود قرار داده است. به همین دلیل، سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی به منظور توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضرورت دارد.

مؤسسه اشراق و عرفان که از سال ۱۳۸۶ با نظارت و اشراف علمی آیت‌الله اعرافی فعالیت خود را آغاز کرده است، علاوه بر تأکید بر اصالت‌های حوزوی، برای برطرف کردن نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر نیز می‌کوشد؛ از این رو، مأموریت‌های خود

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام‌سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «اسلامی‌سازی علوم انسانی» قرار داده است تا بتواند به ایفای نقشی مؤثر در این مجال بپردازد.

از آنجا که تعلیم و تربیت، شرط اساسی تعالی انسان بوده است و به همین دلیل، نهاد آموزش و پرورش اصلی‌ترین نهاد اجتماعی تلقی می‌شود، انجام مطالعات تخصصی در این حوزه، اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. بدیهی است که اثربخشی و کمال‌آفرینی هرگونه اقدام تربیتی در گرو تطابق آن با موازین دینی است؛ به این ترتیب، ضرورت داشتن دقت‌های فقهی در بررسی مباحث تربیتی آشکار می‌شود. گروه پژوهشی فقه تربیتی به منظور تحقیق در عرصه تعلیم و تربیت و پیش‌رو قرار دادن چشم‌اندازهایی نو، اثر حاضر را - که اولین جلد از مجموعه فقه تربیتی است - به نخبگان حوزوی و دانشگاهی و نیز تصمیم‌گیران و مجریان عرصه آموزش و پرورش تقدیم می‌کند.

ذکر آن لازم است که این جلد از مجموعه فقه تربیتی در سال ۱۳۸۷ همراه جلد دوم، توسط پژوهشگاه حوزه و دانشگاه منتشر شده بود که اینک با بازنگری محتوایی و تکمیل و اضافات جدید به صاحب‌نظران تقدیم می‌شود؛ باشد که مورد استفاده ایشان قرار گیرد.

«مؤسسه اشراق و عرفان» بر خود لازم می‌داند که از استاد اعرافی که با ارائه دروس فقه تربیتی و اعمال نظارت و ارزیابی نهایی، امکان تولید این اثر را فراهم کردند و از تلاش‌های پژوهشگر محترم حجت‌الاسلام سیدنقی موسوی که پژوهش و نگارش این اثر را بر عهده داشتند، همچنین از زحمات حجت‌الاسلام دکتر محمود نوذری، دکتر مجید طریقی و حجت‌الاسلام علی حسین‌پناه در نقد و ارزیابی این اثر تقدیر و تشکر کند.

امید است که صاحب‌نظران و اندیشه‌وران حوزه و دانشگاه، به منظور بهبود محصولات آینده، مؤسسه اشراق و عرفان را از نظرات و پیشنهادهای سازنده خود بهره‌مند کنند.

مقدمه ویراست جدید

کتاب حاضر در سال ۹۱، به جامعه نخبگانی عرضه شد و چند چاپ به خود دید. پس از تدریس و گردآوری بازخوردها از صاحب نظران، در این مجال عموماً تغییرات جزئی و ویرایشی در متن اعمال شد و برخی جدول‌ها اصلاح شد (مانند جدول پایان کتاب). همچنین تمام پیوست‌ها حذف شد و در چند موضع مبحث جدید با تقریری نو اضافه شد مانند بحث «امکان فقه تربیتی» در ابتدای فصل چهارم.

مرداد ۹۴- موسوی

پیشگفتار

دفتري که اينک به پيشگاه دانشوران و عالمان فقه و تربيت تقديم مي‌شود، محصول درس‌هاي «فقه تربيتي» است که از سال ۱۳۷۷ آغاز شده است و - با وجود توقف چندساله - هم‌اکنون نيز ادامه دارد. در فراهم آمدن اين نوشتار و تقرير، هم دوستان شرکت‌کننده در جلسه درس و شرکت عالمانه و نقادانه آنان و هم دوستان فاضل تقريرگرو تدوين‌کننده، نقش بارزي داشته‌اند.

شايسته است ابتدا نيم‌نگاهي به دگرگوني‌ها، تطورها و ادوار کلان حوزه‌هاي علميه بيندازيم. از يك نگاه کلی می‌توان اين دگرگوني‌ها را به سه دوره تقسيم کرد:

۱. دوره بسط اوليه و انبساط نخستين: روزگاري حوزه‌هاي علميه بسط معرفتي داشت و مجموعه متنوعي از معارف خاص اسلامي و بشري در حوزه‌هاي علميه بررسي مي‌شد و تعليم و تعلم حوزوي گستره وسيعي از علوم و معارف اسلامي و بشري را دربرمي‌گرفت. البته اين مدارس و مراکز علمي از لحاظ نوع نگرش و فضاي حاکم بر آن و مؤلفه‌هاي فرهنگي و آموزشي متفاوت بودند؛ همان‌طور که ميان حوزه‌هاي شيعه و مدارس اهل تسنن در کشورها و دوره‌هاي مختلف تفاوت‌هايي وجود داشت. براي نمونه، در بعضي از مدارس و برخي از دوره‌ها، فلسفه و علوم عقلي، گاهي رياضيات و علوم طبيعي و گاهي فقه، حديث و علوم نقلی بيشتر

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

برجسته شده است؛ ولی به هر حال، همه این علوم در مجموعه حوزه‌های علمیه مطرح بوده است.

۲. دوره قبض و درهم‌کشیدگی حوزه‌ها: در این دوره که حوزه‌های علمیه چند قرن آن را تجربه کرده است، به دلایل گوناگون تاریخی و عوامل درونی و محیطی، به تدریج بسیاری از رشته‌های علمی (چه دانش‌های بشری و احیاناً برخی از علوم دینی) از نظام معرفتی و آموزشی حوزه جدا شد. نقطه اوج این مرحله در قرون اخیر و دوره معاصر بود که با پیشرفت تمدن غربی و با ورود استعمار و رواج دانش‌های تولیدشده در آن دیار و با فشارهای وارد آمده بر حوزه‌ها و علماء و عقب‌افتادگی‌های فراوان، بسیاری از دانش‌ها از میان حوزه‌ها رخت بریست و مراکز علمی و دانشگاهی جدید جدای از حوزه‌ها شکل گرفت.

۳. دوره انبساط نوین: دوره حاضر، دوره انبساط و گشودگی دوباره حوزه‌ها در دوران معاصر است. محور و کانون این مرحله را می‌توان حوزه قم، به‌ویژه در دوره پس از انقلاب اسلامی ایران به شمار آورد. البته حوزه نجف و برخی از مراکز و شخصیت‌های برجسته جهان اسلام و تشیع در این تحول و پیشرفت سهم بسزایی داشته‌اند.

گرچه حوزه علمیه قم، پیشینه تاریخی ممتدی داشته؛ اما در دوره معاصر دوباره بازسازی و بنیانگذاری شده است و تاکنون چهار مرحله را طی کرده است:

یک. مرحله پایه‌گذاری و شکل‌گیری آن توسط مرحوم آیت‌الله حائری یزدی (ره)؛

دو. مرحله تثبیت و استقرار نظامات حوزه در زمان آیت‌الله بروجردی (ره)؛

سه. مرحله گسترش و رشد کمی و کیفی حوزه پس از مرحوم بروجردی (ره)

توسط مراجع عظام و علمای حوزه و حضرت امام خمینی (ره)؛

چهار. مرحله شکوفایی و پیشرفت پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی با

نقش‌آفرینی حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) و مراجع

■ پیشگفتار ■

بزرگوار و علما و فضلالی جوان و شکل‌گیری نهادهای جدید در حوزه.

پیروزی انقلاب اسلامی که الهام‌گرفته و برخاسته از حوزه علمیه قم بود، متقابلاً تأثیرهای وسیعی در حوزه گذارد و حوزه نیز در دگرگونی‌های مدیریتی، آموزشی، فرهنگی، پژوهشی، اجتماعی، معیشتی و غیره، بازتاب‌های گسترده‌ای داشته است. البته بررسی جامعه‌شناختی حوزه پس از تأسیس و به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیازمند فرصت بیشتری است.

از نگاهی دیگر، می‌توان دوره سوم (دوره انبساط نوین) را به چند مرحله تقسیم کرد:

۱-۳. طرح جدی فلسفه در نظام آموزشی حوزه. در این مرحله، حوزه از انحصاری که در قلمروهای حدیثی، تفسیری و علوم نقلی به تدریج برای آن حاصل شده بود، بیرون می‌آید و یک گشودگی در طرح فلسفه و علوم عقلی در حوزه ایجاد می‌شود.

۲-۳. در این مرحله، به اندیشه‌ها و مکاتب فلسفی غرب (مانند آگزیستانسیالیسم و مارکسیسم) توجه می‌شود؛ تا اندازه‌ای که به مباحث اجتماعی، سیاسی و تربیتی اسلام هم با نگاه تطبیقی با اندیشه‌های متناظر غربی و فلسفه‌های مضاف علوم انسانی پرداخته می‌شود. علامه طباطبایی (ره) و شهید مطهری (ره) را می‌توان محور این مرحله در حوزه قم به‌شمار آورد.

۳-۳. در این مرحله، علاوه بر بسط، باروری، شرح و تبیین بیشتر اندیشه‌های اسلامی در قلمرو فلسفه و اندیشه اسلامی در عرصه‌های جدید، مسائل جدیدتر کلامی مطرح می‌شود و به حوزه‌های علوم انسانی با نگاهی تخصصی‌تر و نیز به مناسبات علوم انسانی و اسلامی توجه می‌شود و اهتمام به فلسفه‌های مضاف با نگاه اسلامی افزایش می‌یابد. در این مرحله، نقش اندیشه‌ورانی، مانند شهید صدر (ره) و استاد مصباح و مؤسسه‌های گوناگون حوزوی و دانشگاهی، مانند «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه»، «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» و «مؤسسه آموزشی

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

پژوهشی امام خمینی (علیه السلام) قابل توجه است.

۳-۴. در مرحله چهارم که اینک حوزه در حال تجربه و ورود به آن است، تلاش می‌شود که به قلمرو فلسفه و کلام، به صورت تخصصی‌تر و جزئی‌تر و حوزه علوم انسانی، به صورت کاملاً تخصصی توجه شود. در این مرحله، در حوزه کلام و فقه با نگاه نو و جدید، تحول و بسط اصولی و روشمند و ناظر به نیازهای علوم انسانی پدید آمده و زمینه تحقیق‌های جامع و میدانی برای تولید نظریه و علم انسانی اسلامی فراهم شده است. پیدایی «فقه تربیتی» را می‌توان در این جایگاه ارزیابی کرد.

از سوی دیگر، درباره رویارویی حوزه علمیه قم با مباحث تربیت اسلامی و تعلیم و تربیت جدید در ساحت نظری نیز می‌توان به چند مرحله اشاره کرد:

۱-۳-۴. مرحله اول عبارت است از پرداختن به تعلیم و تربیت اسلامی بدون کار آکادمیک و تخصصی. در این مرحله، بیشتر به بازخوانی اندیشه‌های موجود در میراث گذشته و معارف اسلامی و ارائه آن با صورت‌بندی و شکل نو پرداخته می‌شود، با این پیش فرض که این اندیشه‌ها به صورت بالفعل در علوم اسلامی موجود است و فقط باید آنها را تبیین و عرضه کرد. همچنین با این تصور که لازم است با پرسش‌های جدید یا طبقه‌بندی و تنظیم نوین برای دنیای امروز عرضه شود. تألیف‌ها و آثار فراوانی، مانند آثار استاد امینی، از کارهای ارزشمندی است که در مرحله اول قرار می‌گیرد.

۲-۳-۴. مرحله دوم در ادامه مرحله پیشین است که می‌توان گفت بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، مؤسسه در راه حق، مؤسسه باقرالعلوم و مؤسسه امام خمینی (ره)، علوم تربیتی به شکل دانشگاهی‌تر، منسجم‌تر و با نگاهی تخصصی‌تر وارد مباحث تربیتی و آموزشی و پرورشی می‌شود. در پایه‌ریزی و تثبیت این جریان، گروه‌های علوم تربیتی در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و مؤسسه امام خمینی (ره) و برخی از مراکز و شخصیت‌های علمی جوان در حوزه و

■ پیشگفتار ■

دانشگاه، بیشترین نقش را داشته‌اند.

۳-۴-۳. مرحله دیگری که در ابتدای آن قرار داریم و باید به سمت آن گام برداریم، این است که باید نگاه آکادمیک را تقویت کرد و در دو محور به تولید علم و نظریه‌پردازی پرداخت: محور اول اینکه دانش‌های کلام، فقه و اخلاق در حوزه تربیت و تعلیم سامانی نو بیابد و محور دوم اینکه در راستای اسلامی‌سازی علوم تربیتی باید ضمن حفظ هویت علمی علوم تربیتی به تولید علم در این زمینه اقدام کرد. در ادامه این دو محور به مثابه نقشه مطالعات اسلامی در حوزه تعلیم و تربیت توضیح داده می‌شود:

محور اول: حوزه علوم اسلامی (کلام، فقه و اخلاق) باید با پرسش‌ها و موضوع‌های جدید تربیتی و با تأکید بر هویت علوم اسلامی در حوزه تعلیم و تربیت رشد یابد؛ زیرا علوم اسلامی در یک طبقه‌بندی کلی، سه بخش کلی دارد:

الف. مباحث توصیفی و نظری اسلام در یک قلمرو که در اصطلاح به آن «کلام» گفته می‌شود و به دو قسم «کلام عام» و «کلام خاص» تقسیم می‌شود. منظور از «کلام عام»، همان کلام سنتی است که البته عرصه‌های جدید نیز بر آن افزوده می‌شود و به مسائل کلان توصیفی درباره هستی و جهان با نگاه اسلامی می‌پردازد. «کلام خاص» نیز همان فلسفه‌های مضاف است (مانند فلسفه تربیتی) که به نظریه‌ها و گزاره‌های توصیفی اسلام در قلمروها و ساحت‌های خاص می‌پردازد.

ب. فقه که با نگاه استحقاق ثواب و عقاب حکم افعال اختیاری انسان را مشخص می‌کند.

ج. اخلاق که به حوزه صفات روحی و احیاناً رفتارها از حیث حسن و قبح می‌پردازد.

همه معارف اسلامی در این طبقه‌بندی سه‌گانه متداول، قرار می‌گیرد. در این رویکرد، علوم اسلامی با نگاه به قلمرو علوم تربیتی بسط داده می‌شود. در واقع،

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

روش و هویت علم اسلامی، اعم از کلام، فقه و اخلاق در قلمروهای جدید و با موضوع‌ها و پرسش‌های جدید محفوظ می‌ماند. آنچه که تاکنون در حوزه علمیه به آن پرداخته شده، در همین فضا است. برای گسترش و تعمیق معارف اسلامی در فضای علوم تربیتی، باید در چند حوزه، اقداماتی انجام داد که در ادامه به آنها اشاره می‌شود:

حوزه اول: مباحث روش‌شناسی تربیت اسلامی: باید اصول فقه را بسط داد. استنباط اندیشه‌های فلسفی و کلامی، فقهی و اخلاقی در حوزه تعلیم و تربیت نیازمند روش‌شناسی است. روش‌شناسی موجود ما غنی و کارآمد است؛ اما کافی نیست و نیازمند بسط و گسترش است.

حوزه دوم: فلسفه تربیتی یا کلام خاص در حوزه تعلیم و تربیت: از این نظر به آن کلام خاص می‌گوییم تا ارتباطش با کلام عام و مبانی کلام محفوظ بماند و ترتب منطقی آن روشن باشد. در واقع، کلام عام به نگاه‌های کلان انسان‌شناسی و هستی‌شناسی می‌پردازد و کلام خاص، با همان دست‌مایه‌ها و بنیادها به گزاره‌های بنیادی و توصیفی در قلمروهای اجتماعی، فرهنگی، تربیتی و مانند اینها می‌پردازد.

حوزه سوم: فقه تربیتی: باید فقه در قلمرو مسائل تعلیم و تربیت بسط و گسترش پیدا کند و گزاره‌های تعلیم و تربیتی با نگاه فقهی بررسی شود.

حوزه چهارم: اخلاق تربیتی، به معنای بسط اخلاق اسلامی در حوزه تعلیم و تربیت.

این چهار حوزه، پایه و بنیاد نظام تربیتی اسلام است و محورهای بعدی از لوازم یا نتایج آنها است.

حوزه پنجم: تفسیر متون دینی با نگاه تربیتی: برای دستیابی به حوزه‌های قبل، تفسیر متون دینی با نگاه تربیتی لازم است. وقتی در حوزه فلسفه تربیتی یا فقه تربیتی وارد شویم، باید به قرآن و سنت مراجعه کنیم. از این رو، تفسیر تربیتی

■ پیشگفتار ■

متون دینی، چه قرآن و چه حدیث و سایر متون دینی، مانند نهج البلاغه و صحیفه سجادیه ضرورت می‌یابد؛ زیرا بخشی از نکاتی که در قالب تفسیر تربیتی به دست می‌آید، با نگاه‌های فقهی و فلسفی حاصل نمی‌شود.

حوزه ششم: حدیث تربیتی: احادیث و روایات نبوی (صلی الله علیه و آله) و معصومان علیهم‌السلام نیز باید از منظر تربیتی مورد بررسی دقیق قرار گیرد.

حوزه هفتم: سیره تربیتی: این حوزه به تحلیل عملکردهای تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم‌السلام می‌پردازد.

حوزه هشتم: تاریخ تعلیم و تربیت اسلامی: تاریخ حوزه‌های علمیه هم در ذیل این بحث قرار می‌گیرد. در این زمینه‌ها، تحقیق‌های وافی و کار شایسته انجام نگرفته است.

حوزه نهم: نظام تربیت اسلامی: آخرین حوزه که محصول تلاشها در حوزه‌های پیش‌گفته است، عبارت است از طراحی نظام تربیتی اسلام. نظام‌سازی نگاه کلانی است که حوزه‌های پیشین را به هم پیوند می‌دهد و به نظریه‌های کلان می‌رسد و در ادامه باید به نظام‌های خاص تربیت اسلامی در ساحت‌های مختلف دست یافت.

محور دوم: پرداختن به تولید علم دینی در حوزه علوم تربیتی. در این رویکرد، علوم تربیتی با حفظ هویت علمی آن هویت و چهره اسلامی می‌گیرد.

اما روشن است که پایه‌های علوم تربیتی اسلامی و تولید نظریه در زمینه تربیت اسلامی، بر فلسفه تربیت اسلامی و فقه تربیتی استوار است. هدف از پایه‌ریزی فقه تربیتی، تأمین این ضرورت بنیادی و نیز پاسخگویی به مسائل مورد ابتلای جامعه در این قلمرو بوده است.

سلسله مباحث فقه تربیتی در قالب درس خارج فقه از سال ۱۳۷۷ آغاز شد و مخاطبان و شرکت‌کنندگان آن، طلاب فاضل و ورزیده‌ای بوده‌اند که غالباً در رشته

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

علوم تربیتی، تحصیلات دانشگاهی و نیز تحقیقات تربیتی داشته‌اند. این درس تا سال ۱۳۷۹ هفت‌ه‌ای دو ساعت ارائه می‌شد، سپس سه سال متوقف شد و دوباره از سال ۱۳۸۲ آغاز شد و هم‌اکنون هفت‌ه‌ای دو ساعت برقرار است. دفتر حاضر، جلد اول و دارای چهار فصل است که با اضافات و تکمیل تقدیم می‌شود.

چند جلد دیگر نیز در آستانه نشر قرار دارد و بیش از ده تن از محققان در این طرح مهم در حال تحقیق، تألیف و تقریر هستند و این موسوعه فقهی در بیش از بیست جلد، با اذن و مشیت الهی منتشر خواهد شد. به برکت این سلسله مباحث، فقه تربیتی تولد یافته و در بسیاری از رشته‌ها به صورت واحد و سرفصل آموزشی درآمده است. رشته فقه تربیتی نیز در سطوح سه، چهار و دکترا طراحی شده و دوره دکترا آن در «جامعه المصطفی العالمیه» آغاز شده است.

علیرضا اعرافی

مقدمه

تعلیم و تربیت از دیرباز در زندگی بشر مورد اهتمام و توجه بوده است و تراکم تجربه مریبیان و تلاش‌های فکری فلاسفه و اندیشمندان، به غنای تجربه بشری افزوده است. با تدوین و رشد علوم تخصصی در حوزه تعلیم و تربیت و شکل‌گیری رشته‌های گوناگون علوم تربیتی، روند مطالعه و علمی شدن مطالعات تربیتی سرعت یافت.

از نظر معرفت‌شناختی، شناخت‌های بشری می‌تواند از روش‌های عقلی، تجربی، نقلی و شهودی سرچشمه گیرد. آگاهی‌های تربیتی نیز این‌گونه است. مجموعه اطلاعات و معارف تربیتی، چه به صورت تک‌گزاره و خارج از دسته‌بندی گرایش‌های علوم تربیتی و چه در قالب رشته‌ها، یا محصول تأمل‌های عقلانی و فلسفی است که رشته‌هایی مانند فلسفه تعلیم و تربیت عهده‌دار این کار است یا محصول روش تجربی و آزمایشگاهی در توصیف و شناسایی وقایع و موقعیت‌های تربیتی است که رشته‌هایی چون روان‌شناسی تربیتی و غیره در این مسیر فعالیت می‌کنند. همچنین برخی از اطلاعات تربیتی، از راه نقل، به دست می‌آید و رشته‌هایی مانند تاریخ تعلیم و تربیت به آن ناظر است؛ اما درباره روش شهودی، به نظر می‌رسد که دستاوردهای روش عرفانی و شهودی در عرصه تعلیم و تربیت به

میزان سایر روش‌ها نباشد.^۱

از نظر منابع معرفت نیز تعلیم و تربیت می‌تواند از منابعی مانند عقل، تجربه، شهود و وحی تغذیه شود. جایگاه وحی و دین در پشتیبانی نظری از فرایند تربیت اهمیت مضاعف دارد.

همان‌گونه که مجموعه گرایش‌های علوم تربیتی و تلاش‌های متخصصان به توصیف و سپس تجویزهایی منتهی می‌شود؛ بهره‌گیری از توصیف‌ها و تجویزهای دین و به‌خصوص اسلام، در حوزه تعلیم و تربیت به دلیل حجیت و جامعیت اسلام ارزش بسزایی دارد.

طراحی تعلیم و تربیت اسلامی و سامان‌دهی نظام تربیتی اسلام، از دغدغه‌های دیرین دلسوزان و متخصصان متعهد در حوزه تعلیم و تربیت بوده و هست. برای دستیابی به چنین نظامی، همان‌گونه که گردآوری توصیف‌های اسلام درباره تعلیم و تربیت ضرورت دارد، گردآوری و استخراج تجویزهای اسلام نیز مهم به شمار می‌رود. تجویزات اسلام در دانش فقه تجلی می‌یابد^۲ و دانش فقه درصدد است تا برای همه رفتارهای اختیاری انسان‌های مکلف، «بایدها» و «نبایدهایی» را تعیین و به این ترتیب، برنامه‌ای از تکالیف را ترسیم نماید.

از دیدگاه فقه اسلامی، رفتارهای آموزش و تربیتی نیز مانند همه رفتارهای اختیاری مکلفان، حکمی شرعی دارد. فقه تربیتی با هدف تعیین احکام شرعی رفتارهای اختیاری مکلفان در عرصه تعلیم و تربیت، در تلاش است تا با استفاده از روش‌شناسی اجتهادی و استنباطی، به این هدف دست یابد و علاوه بر گردآوری گزاره‌های مرتبط به تربیت در فقه موجود، با نگاهی تخصصی، مسائل و پرسش‌های نوین تربیتی را از نظر شرعی بررسی کند.

۱. رابطه عرفان و تعلیم و تربیت در فصل دوم همین کتاب بررسی خواهد شد.

۲. در دیدگاه مختار، تجویزات اخلاق اسلام در عرض فقه قرار نمی‌گیرند که بسط آن مجال دیگری می‌طلبد.

ایده حضور فقه در عرصه تعلیم و تربیت و تأسیس دانشی میان‌رشته‌ای به نام «فقه تربیتی» از حدود بیست سال پیش، توسط حضرت آیت‌الله علیرضا اعرافی شکل گرفت و در مجامع نخبگانی به شکل سخنرانی، مصاحبه، درس گفتار مطرح شد و در حوزه علمیه قم، کرسی «درس خارج فقه تربیتی» را به خود اختصاص داد و هنوز نیز این درس ادامه دارد. با همت و اشراف علمی ایشان، گروه پژوهشی فقه تربیتی در مؤسسه اشراق و عرفان شکل گرفت و محققانی با تخصص‌های فقهی و تربیتی (در سطح کارشناسی ارشد) به تحقیق و نگارش و بسط نظریه‌ها و آرای ایشان مشغول هستند و از ارزیابی و نظارت گام به گام ایشان بهره می‌برند.

جلد اول فقه تربیتی که به مباحث «مبانی و پیش‌فرض‌ها» اختصاص داده شده، در سال ۱۳۸۷ منتشر شد و با توجه به استقبال نخبگان حوزه و دانشگاه، پس از مدت اندکی، چندین مرتبه چاپ شد.

با توجه به نوپا بودن و وجود ظرفیت تکمیل و تدقیق در مباحث، بر آن شدیم تا کلیات فقه تربیتی در پژوهشی نوین و با محتوایی متفاوت و حجیم‌تر عرضه شود؛ به گونه‌ای که کتاب پیش رو، به لحاظ محتوا چندین برابر افزایش یافته است. روش کار اینگونه بوده که طرح اجمالی پژوهش توسط پژوهشگر نگاشته شده و مورد نقادی استاد واقع شد و ایشان پس از تأملات چهارچوب مطلوب را ساماندهی نمودند. پس از تصویب نهایی عناوین، پژوهشگر به گردآوری اطلاعات و محتوای مناسب می‌پرداخته و هر قسمت مورد نقادی استاد واقع می‌شد و بسیاری از نوآوری‌های فلسفی، فقهی و تربیتی ایشان در مرحله در متن اعمال می‌شد.

این کتاب، در چهار فصل سامان یافته است:

فصل اول، به بازشناسی دانش فقه و عناصر اصلی آن، اعم از موضوع فقه، محمول فقه و... و نیز تمایز دانش فقه و دانش حقوق پرداخته است.

فصل دوم، تعلیم و تربیت را از نظر فرایندی و دانشی بررسی می‌کند و مواضعی را برمی‌گزیند تا در ترسیم حدود مفهومی فقه تربیتی به کار آید.

■ فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض‌ها) ■

فصل سوم، فرضیه تعامل و ارتباط دو دانش فقه و تعلیم و تربیت را موشکافی می‌کند و در دو بخش، تأثیرهای هردو را بررسی می‌کند تا امکان تأسیس فقه تربیتی را تثبیت کند.

فصل چهارم، فقه تربیتی را به عنوانی دانشی مستقل و بابتی جدید در فقه موجود، در میدان توجه قرار می‌دهد و از امکان، ضرورت، پیشینه، عناصر اصلی، گستره و جایگاه فقه تربیتی سخن می‌گوید و مرزهای آن را با رشته‌هایی مانند حقوق تربیتی، علوم تربیتی، دانش تربیت و دیگر فقه‌های نو تبیین می‌کند.

لازم است از آیت‌الله اعرافی، به دلیل اخلاق مثال‌زدنی، روش شاگردپرور، تطلع علمی و موشکافی‌های دقیق، تشکر و قدردانی کنم و یادآور شوم که کاستی‌های محتوایی و نگارشی این اثر، به اطلاعات اندک و بیان قاصر صاحب این قلم برمی‌گردد. مسلماً انتقادات و پیشنهادهای اساتید و صاحب‌نظران در تکامل این نظریه و پختگی آن مفید خواهد بود.

در پایان، شایسته است از همه دوستان و همراهان در مؤسسه اشراق و عرفان و محققان گروه فقه تربیتی می‌کنم به ویژه حجة الاسلام سعیدی تشکر شود.

سیدنقی موسوی